

הרב יהושע ענבל

נספח: עוד אודות התקבלות הש"ך

בהערה 69 הובאו דברי העב"ה"ג סי' טז שכותב "רוב הרבנים אשר אין בידיהם ספרים לעיין פוסקים כש"ך". והנה בנושא זה וכעוד נושאים, ראיתי דברים מעורבבים בספרי היסטוריה רבים, חדשים גם ישנים. ואמרת להרחיב מעט.

מנהג גרמניה כט"ז?

באנציקלופדיה לחכמי ישראל, של פרופ' יעקב מרגליות, בערך רבי שבתי כהן (הערך נכתב ע"י ד"ר שלמה טל), נכתב: "על פי רוב פסקו רבני פולין וליטא כש"ך, ורבני אשכנז כט"ז". (משפט זה הועתק לאנציקלופדיה שונות בזמננו כגון לאנציקלופדיה העברית, בערך ש"ך, שנכתב ע"י ההיסטוריון פרופ' אלהנן ריינר: "מנהג רבני גרמניה לפסוק כט"ז"). אך אין לקביעה זו שום יסוד, אין רמז למנהג אשכנז לפסוק כט"ז (ובמחלוקת המפורסמת על פתוחות וסתומות אין מנהג אשכנז לעשות ס"ת כהט"ז), וכנראה בא טל לטעות זו מכח דברי החיד"א בשם הגדולים שמנהג אשכנז לפסוק כש"ך, וכוונתו כנראה לכלל האשכנזים, ולא דוקא לארץ אשכנז, וכשרשם לו לציון דברי החיד"א, היפך בטעות הש"ך והט"ז, וממילא הסיק שהוא רק מנהג ארץ אשכנז, כי ידוע שמקובל כש"ך.

והנה בהגהות מנחם ציון לשה"ג הביא דברי מהר"ם מדיסלדורף שכתב בשו"ת סי' כ "היות כי עיקר לימודינו בש"ך אשתמיט מינאי דברי הט"ז, ומי יקל ראשו נגד שר המזרחי לעולם בתורתו", וכן הגאונים בעל שו"ת אבן שהם מח ומעיל צדקה יז נוטים יותר לדברי הט"ז, וכ"כ הגאון בעל ההפלאה דברוב ארץ פולין פוסקים יותר כט"ז", ע"כ. מביא דבריו ר' י"ח סופר (במאמרו "בענין הלכה במחלוקות רבותינו הט"ז והש"ך", בישורון יז ובספרו חלק יעקב ח"ו), וכותב: "הרי לנו מסורת אחרת על בני אשכנז שפוסקים כט"ז ולא כש"ך", וכתב שלא מצא דברי ההפלאה. אמנם באמת מלבד דברי ההפלאה המצוטטים כאן, שלא נמצאו, אין כאן שום מקור למנהג כזה, והמנחם ציון גיבב דברים שלא מן הענין. מהר"ם דיסלדורף כותב להדיא שעיקר לימודו בש"ך ולכן לא ידע דברי הט"ז, ואיך יעלה על הדעת שעיקר לימודו יהיה בספר שאינו פוסק כמותו? ואין הגדון שם כלל בפלוג' ש"ך וט"ז, ולא מוזכר שם הש"ך בכל התשובה, אלא שנשאל שאלה והתיר, ואשתמיט מיניה הט"ז שאוסר, כי לא היה רגיל לעיין בט"ז ("כן היה נ"ל ברור עד שלא דקדקתי לעיין אפי' בהגה שם") ואחרי שראה שהוא בט"ז עיין ובדק שיש לו מקור ושורש ("ואחר שכדבריו כ' הט"ז ושמתו הדברים אל לבי וכשבאתי לביתי בחדרי תורתו מצאתי שכדבריו כן הוא"), ושם בתשובה מסתייע על הגהות לשחיטות של ר"ץ, "כי בעל הספר הזה גדול הדור היה והש"ך סומך עליו כמה פעמים לחלוק על ראשונים", ושם בהמשך התשובה פוסק כש"ך נגד הט"ז מבלי שום נימוק "ואף שהט"ז מטריף כבר פסק הש"ך שם סק"ג דכשר והחזיק בדבריו בנקה"כ". ודברי המעיל צדקה הוא להסכים לט"ז במקרה מסויים. ודברי אבן שהם סי' מח ג"כ אינם

שייכים כלל לנושא, ודן שם בחדוש הט"ז להקל בנקב המצוי בעגלים, ובסי' מה כותב "כבר הורה זקן", אבל כוונתו להוראת המחבר רא"ג לחומרא, ודלא כהט"ז, כמבואר בהמשך בסי' מט, ובכל מקרה לא מוזכר כלל הש"ך בתשובה ואינה ענין לכאן. ברור מדברי שלשה גדולי אשכנז: באר יעקב שמביאו החיד"א, ר"א גוטמכר, ומהר"ם דיסלדורף, שגם בגרמניה תפסו עיקר כש"ך (במאמרו של הרב סופר באו מקורות רבים, אבל יש להבחין בין אלו שכתבו שבחים על הש"ך או על הט"ז, לבין הנדון איך לפסוק במחלוקת שביניהם. ומ"מ יש שם חומר רב על מנהג הספרדים במחלוקת ש"ך וט"ז).

יחס התומים לש"ך

כפי שראינו הערה קוזן התומים בא במטרה ליישב דברי הקדמונים כשהש"ך משיג עליהם. אמנם טל שם כותב: "עיקר ההשגות על חיבור הש"ך היו מר' חיים יונה תאומים, וה'תומים' דוחה השגותיו". יש להניח שרוב הלומדים ש"ך אינם יודעים כלל את 'עיקר ההשגות' על הש"ך האלו, כי קונטרס ר' חיים יונה אינו עוסק אלא בסוגיא אחת בלבד (סוגיית דיין שטעה), ובא לברר דברי הראשונים בנושא זה, ולא בא במטרה דוקא להשיג על הש"ך ('אני בא פעם כעוזר פעם כנלחם פעם כבונה פעם כסותר', ודרכו כדרך הש"ך שבכמה מקומות סותר דברי קדמונים), וגם התומים לא בא רק לדחות השגותיו ולקיים דברי הש"ך (כפי שכותב בפתיחת דבריו: "בכמה דברים היטיב אשר דיבר", וראה למשל בתחילת סק"ב שכותב "הגאון ר' חיים יונה... הסכים עם הש"ך להכריע נגד התוס'... ואין בדבריו ממש נגד חכמי ישראל כאלה", ושם בסיום הפלפול כותב התומים "הכרעת הש"ך נגד הרי"ף אין מכרעת במקום שגדולי עולם כוותיה"). וכנר' נלקחו הדברים מ'תולדות גדולי הוראה' עמ' 81 (מר' שבח קנעביל וינה תרפ"ו) המזכיר את קונטרס רח"י וענינו, כאשר גם דבריו של הנ"ל מועתקים מכתר כהונה של פרידברג (דראהביטש תרנ"ח, בלי הזכרת שמו) וכל מחבר הוסיף מעט הפלגה, עד שבסוף הסיפור נעשה ר' חיים יונה גדול משיגי הש"ך... והגדיל לעשות ש"מ חאנעס ב'תולדות הפוסקים' עמ' 588 הכותב: "ר' חיים יונה לבש שריון וקשת ויערוך קרב "כנלחם עמו" (לשונו ממש בהקדמת קונטרסו) נגד אמרם ז"ל שאין משיבין את הארי אחר מותו, ותבע מידו עלבון רבנו שבתאי הגאון האדיר הנודע מ' יהונתן איבשיץ ויערוך נגדו מלחמת חובה וישם לאל כל טענותיו ותואנותיו ויפורם כאבק דק על פני רוח". בעוד רח"י כותב "פעם כנלחם פעם כעוזר", מבלבל הלה את הדברים לעשותו רק "נלחם", ומציגם כאילו הם בניגוד לדברי הגמ' שאין משיבין את הארי אחר מותו, כביכול כל החולק על פוסק שקדמו עובר על הלכה זו... וגם התומים לא רק פיזר טענותיו לאבק, אלא נשא ונתן בדברים, יש שקיבלם ויש שנחלק עמם. בכל אופן, לעשות את התומים למגן הש"ך, הוא הפיכת היוצרות, התומים הוא הראשון שקם בפירוש שיטתי לחו"מ להציג את הצד השני במקום שהש"ך נחלק על הקדמונים (או במקום שדברי הש"ך דחוקים, כפי שכותב בהקדמת קת"כ).

הש"ך משוה השימות?

עוד נכתב באנצ' לחכמי ישראל שם: "הש"ך משתדל להשוות את שיטת המחבר והרמ"א עד כמה שאפשר", משפט זה כנראה לקוח מ'תולדות הפוסקים' של רב צעיר (עמ' 148), אך

באמת אין לו שום בסיס, ר"צ מצטט שתי דוגמאות, האחת מסי' ע יד שהרמ"א לא כותב "י"א" כי אין הכרח במחבר להיפך, ומסי' נג (צ"ל יג כ) "שהרב הבין דברי המחבר כפי שהבין המחבר עצמו", ושתי אלו אינן ענין לנושא, בראשונה בא לומר דבר פשוט וידוע, שאם אין הרמ"א כותב וי"א, בא להוסיף. ובשניה הוא להיפך, שהדרישה בא לומר שהרמ"א אינו חולק על השו"ע, והשו"ך דוחה פירושו שא"כ מה בא רמ"א להוסיף, ומסיק דפליגי. והשו"ך כותב כלל בדיוק להיפך, כי גם כשנראה שהרמ"א מסכים עם השו"ע וכותב דבריו דרך פירוש, הוא באמת חולק "וכן דרכו בכמה מקומות" (יו"ד פא ג, עי' למשל בש"ך ע יד, קכא טז). ובאמת כן כתב ר"צ ג"כ על הסמ"ע (עמ' 117) "בנוגע ליחס הרמ"א אל השו"ע, משתדל הסמ"ע תמיד לקרב את דעותיהם... ואפי' במקום שבולטת התנגדות הראשון אל האחרון, הוא מכניס בהרמ"א כוונה דחוקה, כן דרכו ברוב מקומות", וגם הפמ"ג לפי ר"צ (עמ' 195) "משתדל בכל מאמצי כחו לקרב את דרכיהם" (של ט"ו וש"ך), ואולי מרוב רצונו לעשות שלום במרומו, החליט כן ר"צ על כל המפרשים.

(בכלל ר"צ מתאר את הדברים בהפלגה יתירה ובפאתוס, כך הוא אומר על הש"ך: "ביחוד מרבה להשיב על האחרונים הנ"ל, ומתנפל עליהם במקום שהם חולקים על מחברי השו"ע, ובקנאה רבה הוא מצדיק את שיטותיהם של מחברי השו"ע ומחזק את דעותיהם" (עמ' 149), ומתאימים הדברים למהלך ההיסטורי שהוא מצייר, שבאותה עת חל "נצחון השלחן ערוך". אבל באמת חיבור הש"ך גדול מסנטימנטים כאלו, ומטרתו הוא לברר מחדש את ההלכה מכח הש"ס והראשונים, ולא הצוייר אצלו מטרה לקיים דברי איזה מחבר, ולו יהיה גדול כהשו"ע. וכן יש לדעת שרוב דברי ר"צ שם מועתקים עמודים שלמים מ'כלילת יופי' ולפעמים גם מלה במלה).

חוו"ד וקצה"ח – פירושים לש"ך?

טל שם כותב שהחוות דעת הוא פירוש על הש"ך ליוורה דעה, וכן הקצה"ח ונתה"מ הם פירושים לש"ך חו"מ. וכמובן אין לזה שחר. כנראה גם זה לקוח מתולדות גדולי הוראה עמ' 93, שלקח מפרידברג מלה במלה, בקטע הפותח 'בדורות שלפנינו הוציאו גאוני עולם ספריהם לברר דברי רבינו הש"ך, ומאי דיוק זה כאילו מטרת החיבורים 'לברר דברי הש"ך' – שבא מרצון הכותב הראשון לדבר על עוד ספרים, אבל להישאר בנושא הש"ך – נעשו בגלגול שני 'פירושים לש"ך', ומועתק הדבר גם בתולדות הפוסקים (חאנעס) עמ' 598, ובאנצ"ע שם.

ר' מאיר בן הש"ך?

פרידברג בספרו כתור כהונה, מעתיק דפים שלמים מקריה נאמנה של פין, אבל מצאנו בין דבריו גם חידוש, הוא מספר על בן של הש"ך בשם ר' מאיר, שכתב חדושים בנקודות הכסף. ואין שום עדות ומקור לר' מאיר זה, ראה באו"י גליון קכא עמ' קנב שתמהו עליו. ומצאתי מגילת יוחסין שנדפסה בתשס"ח בתוך 'כתבי הגר"י' ר' יצחק מלאטשוב (נפטר בתקנ"ט), שהעתיק מגילת יוחסין שלו, ושם ציין את ה"מחבר נקוה"כ בנו של הש"ך שהיה אב"ד בקראטשין", עי"ש בהערות שאב"ד קראטשין נקרא ר' מאיר, אבל לא היה בנו של הש"ך. וי"ל שממגלה זו (כידוע היו מעתיקים מגלות כאלו לכל ענפי המשפחה) השתבש פרידברג לחשוב שגם ר' מאיר הזה הוא בנו של הש"ך, ומכיון שידע שעיקר חיבור נקוה"כ הוא מהש"ך, סבר לתקן

והחליט שר"מ כתב חדושים בתוך נקודה"כ. אבל כל עצמו של ר' מאיר זה לא היה ולא נברא. עוד שגיאה בולטת של פרידברג: הוא לומד מהקדמת הש"ך לחו"מ 'אני הגבר ראה עני' וכו' על תלאתיו ומסעותיו, בעוד ההקדמה היא מחתנו.

רבנות הש"ך

באנצ"ע שם מרוב שהעתיק מדברי אחרים מבלי מושג בהיסטוריה, וראה שפיארו גודל שמו של הט"ז בעולם לעומת הש"ך, הוסיף שהש"ך אף לא כיהן ברבנות כל ימיו, וזו טעות כי היה רב בהעלישוי, מצבת קבורתו נמצאת שם עד היום, וכן ביהכנ"ס שלו (משמש כמוזיאון). ואילו בתולדות הפוסקים (חאנעס) עמ' 588 כתב שהש"ך היה גם אב"ד בדרעזניץ, אבל אין לדבר שום מקור, ולעיל בעמ' 587 העתיק שוב בטעות את אותו סיפור מאותו מקור מלה במלה, אבל במקום "היה אב"ד" כתב "ישב בק"ק דרעזניץ", ומן הסיפור עצמו מוכח שלא היה רב עדיין, וכן בהעתקת 'מנחם ציון' כתוב רק "ישב בק"ק דרעזניץ", וכנראה חאנעס הבין בפשטות ש"ישוב בק"ק" הוא יושב ברבנות, כמו החופק"ק. (וכנראה זה מקור הכתוב ב'מליצי אש', ווראנוב תרצ"ח עמ' 5, ו'משפחות עתיקות בישראל' ת"א תשמ"ב עמ' 218, וכן ב'קשת גבורים', הוצ' מוסד הרב קוק ח"ג עמ' 109, שהש"ך היה אב"ד דרעזניץ, לא יאומן גודל הבלבול בספר זה שמספר איך הש"ך בהיותו בוילנא הפסיד בדין תורה והרב הראהו שמקור פסקו ב'שפתי כהן' על חו"מ, אלא שהש"ך לחו"מ עדיין לא נתחבר אז, ונדפס רק אחר מותו, וכמובן גם לא יצויר שהש"ך שאין שמיטה נוהגת בו יבא לדין תורה מבלי לדעת מה כתב בנושא זה עצמו), וגם בתשו' חת"ס לא"ח סי' פט מוכח שהש"ך רק ישב שם ושלא היה רב העיר, (והחת"ס עצמו היה רב בדרעזניץ וידע קורותיה, רשימת רבני דרעזניץ פורסמה גם בכתה"ע מאנטשפריט, שלא הצלחתי להשיגו אבל ברור שהיה תחת ידי היודעים בזמנו. וכן ברור ממה שהצ"צ היה רב כל מדינת מעהרין, ומבלי רשותו לא היה אפשר למנות את הש"ך גם בדרעזניץ, עי' 'תקנות יהודי מעהרין' עמ' 102, ולכן אם היה הש"ך מתמנה בדרעזניץ, לא היה צריך לברר שוב אחר הש"ך בבואו להעלישוי).

וזו מן התכונות המוזרות של חנאס לכפול דברים בלי לשים לב בהעתקתו, וכך גם ברשימת ספרי הרא"ה (ערך 'ספר החינוך' עמ' 261) שכותב "וכן כתב השגות על ספר תורת הבית להרשב"א, אור החיים", כאילו צריכים אנו לאור החיים שיספר לנו על 'בדק הבית', ובהמשך רשימת ספריו כופל: "וחיבר ספר בדק הבית השגות ע"ס תורת הבית הארוך להרשב"א". כי כל חיבורו 'תולדות הפוסקים' לא בא מחמת רצונו לדעת למשל מי חיבר ספר החינוך ואם יש קשר לרא"ה, אלא (כפי שרומז בשער) לכל חבילות הציטוטים המגמתיים שמביא כביכול דרך אגב, בערך ר' מרדכי בנט מניקלשבורג, מוקדש רוב הערך לדיון באישיותו ובמעלותיו של אהרן חורין, בערך על ר"י איבשיץ פרק לעצמו תופסת הסמיכה שנתן לחמ"ד, ובערך על הנו"ב ענין גדול הוא ששיבח את החמ"ד וגם שהסכים על יין לבנון של ונה"ו ובכלל כמה שיבח החכמות, ערך רבינו יונה סובב על גודל החרטה שהתחרט על ביזויו את הרמב"ם והפילוסופיה, ערך רמח"ל יבאיש כל עניני המגידים והחזיונות – ומרוב התלהבותו מתאר את 'דבר שמואל' שהיה קנאי גדול ומגדולי רודפי הרמח"ל "ומת בשנת תנ"ד", אבל הרמח"ל נולד רק בשנת תס"ז... – על האר"י יספר איך רבי מנחם לונזאנו חלק על דברים שאמר בצעירותו,

ולא זו משם עד שכפלו שלש וארבע פעמים בכל מקום שאפשר, וכך הלאה, צרור ונוטלו אגוז וזורקו. בעניני ספרות ותולדותיה, כל הספר צלמוות ולא סדרים, פעמים שפותח בשם החיבור, פעמים בשם המחבר, פעמים בכינוי, חסר יתר וכפל, עקודים נקודים וברודים. אבל במגמת כותבו, הרי עוברת כחוט השני.

כך דרכם של הללו, אחד מביא את האש, אחד מביא את העצים, והכי נכבד קש וגבבא, צבתא דחרש קא גרים, ויזידו להם נזיד. וכמה מוזרים הדברים שאנשים שאין להם מושג על החומר שהם כותבים, מחשיבים עצמם לחוקרים של ספרים שאינם מכירים אותם ומעתיקים זה מזה דברים וקונים אותם בשינוי.

באופן כללי יש לדעת שר"ח דמביצר בעל 'כלילת יופי' היה זכרן גדול ודקדקן בדבריו (וחיבר כמה חיבורים נכבדים בהלכה, ביניהם תשו' תורת חן, ולוית חן על ראבי"ה, אף שעל תואר ראב"ד קראקא שתיאר עצמו היו עוררין, ראה פולמוס מצות מכונה ב'המגיד' כג' אדר ב', ויא' ניסן, תרי"ח, שהועתק בכמה קבצים בזמננו. בעל כלילת יופי היה מהאוסרים, ותוך כדי המחלוקת גם עוררו עליו דברים אישיים. ועי' גם בספר 'מהר"ץ חיות' להרשקוביץ, הוצ' מוסד הר"ק, שייחד פרק לר"ח), וגם היה בקי בתוכן הספרים עליהם כתב, וכמה חבילות של ציטוטים הועתקו מדבריו לספרי המעתיקים השונים כמו מנחם ציון, אוצר ישראל (אייזנשטיין), תולדות הפוסקים (חאנעס), תולדות הפוסקים (רב צעיר), וכדו'. אבל הס' 'תולדות גדולי הלכה' אינו מדויק, וראה למשל בנידון דידן שכותב: הש"ך נדפס בקרקא שי"ב, ואולי כוונתו תי"ב, אבל גם זו טעות. וכן כותב שהנקה"כ נדפס בתנ"ג, והוא שגוי. ואוצר ישראל ג"כ נודע שמחליף את הזמנים ומסדר את הכוכבים, ראה לו בערך ר' יהודה החסיד "חי במאה היב'... אז נכספה נפשו לעלות לא"י ולראות את מרן הב"י... בין תלמידיו ר' אלעזר בעל הרוקח ור' יצחק מוינא בעל או"ז", וכידוע מונה בערך אמוראים את "רב אחא מאקרא דאגמא"...